

КАРДИНАЛЬНА ЗМІНА БАЛАНСУ СИЛ В ЄВРОПІ ЯК ОДИН З ФАКТОРІВ ВСТУПУ США У ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ

Стаття присвячена виткам англо-американського стратегічного партнерства.

Ключові слова: європейські нації, демократія, стратегічне партнерство, суверенітет, свободи.

Початок Другої світової війни став головним геополітичним викликом для Сполучених Штатів Америки. Різка зміна балансу сил в Європі та на Далекому Сході поставила перед Америкою нові загрози та виклики для її зовнішньої політики й національної безпеки. Необхідність у кардинальній зміні геополітичного статусу американської держави розуміли не всі політичні діячі, не говорячи вже про пересічних громадян. Ізоляціоністські настрої поглинули значну частину американського політикуму та 2/3 американських громадян [2, с.353].

Аналіз вступу США у Другу світову війну крізь призму зміни балансу сил у Європі став основною метою авторського дослідження. Особливості американо-британського стратегічного партнерства викликають дедалі більший інтерес у вчених. Серед робіт радянських дослідників зовнішньої політики США та Великої Британії слід відмітити монографії Поздєєвої А. В., Трухановського В. Г. Вони допомогли автору закласти підвалини аналізу динаміки процесу формування й реалізації зовнішньої політики США та Великої Британії. Дослідження українських та російських науковців Пик С., Курасова В. В., Уткіна А. І., сприяли відстеженню автором загальних тенденцій та окремих аспектів зовнішньої політики трансатлантичних союзників. Роботи американських і британських науковців та політичних діячів У. Черчілля, Ф. Рузвельта, Р. Шервуда, Дж. Петтерсона, А. Добсона, Г. Нікольсона дозволили автору провести комплексне дослідження проблем американо-британських взаємовідносин.

Більш радикальні настрої панували у Білому домі. Прихильником змін у зовнішній політиці країни та ширшого залучення до справ Старого Світу був тогочасний президент США Ф. Рузвельт. Неординарна подія у внутрішньополітичному житті Америки — переобрання Ф. Рузвельта на третій президентській термін поспіль, давала видатно-

му американському політику карт-бланш. Президентська адміністрація вважала, що настав час змін для Америки — досягнення її статусу світової держави першого рангу.

Швидка зміна подій в Європі, критичне становище Об'єднаного Королівства змусили президента США поступово змінювати зовнішньополітичний курс країни та більш широко залучатись до європейських справ. Європейці були вкрай зацікавлені у США як у впливовому світовому гравцеві. Одним із найактивніших прихильників залучення Америки до справ на європейському континенті був прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчілль. Цьому сприяло також і особиста дружба обох видатних політиків. Британія вбачала у Сполучених Штатах єдину для себе країну-союзника, яка могла б врятувати її від поразки у «Битві за Британські острови».

Здобувши перемогу на президентських виборах 5 листопада 1940 р., Рузвельт вперше в історії США продовжив свої повноваження на третій термін. Тепер його політика відкрито спрямовувалась на підтримку Британії. У день переобрання Ф. Рузвельта У. Черчілль надіслав йому листа. Прем'єр вітав Рузвельта з перемогою, яка давала можливість президенту кинути виклик ізоляціоністам усередині країни і гітлерівцям ззовні [6, с.142]. Черчілль не розмежовував Англію і США у боротьбі з Німеччиною. Він бачив спільну мету й інтереси обох держав і знав, що для Рузвельта вихід на світову арену являв собою сенс його політичного життя, а це було можливим лише у союзі з Британією.

До початку виборів президента США американськими військовими була розроблена зовнішньополітична стратегія Сполучених Штатів Америки у війні. На початку листопада 1940 р. начальник американського морського штабу адмірал Гарольд Старк склав меморандум щодо національної оборони, в якому розглядалися альтернативи можливої поведінки США з огляду на ситуацію у світі, спричинену розгортанням війни в Європі. Як найбільш ефективний для Сполучених Штатів пропонувався план «Д», в якому зазначалося, що необхідно всіма силами рятувати Британію, аж до участі американських військ у сухопутних бойових діях проти Німеччини, оскільки в разі поразки Британії, США чекає фактично протистояння всьому світу. Тому основними національними цілями Сполучених Штатів Америки проголошувалися оборона західної півкулі й відвернення розгрому Англії [3, с.58].

Цей план, який ставив Європу на перше місце в американській стратегії і передбачав активні бойові дії США, мав великий вплив на Рузвельта. Незважаючи на те, що президент у своїй зовнішній політиці був обмежений жорсткою політичною опозицією в середині країни щодо втручання в європейські справи, законодавчими обмеженнями та заборонами конгресу, Сполученні Штати Америки фактично поступово змінювали свій міжнародно-правовий статус з нейтральної країни на країну, що воює. Це давало можливість американцям допомагати англійцям в обороні Британських островів. Знявши ембарго на постачання озброєнь до Європи в кінці 1939 р., Америка поступово почала збільшувати допомогу Британії.

На початку вересня 1940 р. США погодилися надати Великій Британії свої військові кораблі, допомагати у захисті важливих морських торговельних сполучень від нападів німецьких підводних човнів в обмін на 99-річну оренду британських баз в Карибському басейні та Ньюфаундленді. 7 листопада 1940 р. президент США вже відкрито заявив, що Британія отримає половину військового обладнання, що виробляється в США, включно з останніми моделями бомбардувальників. Однак тогочасне фінансове становище Англії вже наближалось до критичного. Лондон з початку війни до кінця 1940 р. витратив понад 4500 млн. доларів на оплату своїх замовлень у США [4, с.189].

Британія потребувала щораз більше озброєнь, але була неспроможна фінансувати військові замовлення. У середині грудня Лондон припинив укладання нових контрактів у Сполучених Штатах. З цього приводу Черчілль 7 грудня 1940 р. у листі до Рузвельта, оцінюючи воєнне положення Англії і шляхи можливої американської допомоги, визнав неможливість подальшого розрахунку готівкою своєї країни за надані товари та послуги і поставив питання про фінансову допомогу. Він просив розглядати його послання «не як прохання допомоги, а як заяву про ті мінімальні заходи, які необхідні для досягнення нашої спільної мети» [4, с.190].

Це був один із найважливіших листів Черчілля, який спонукав Рузвельта шукати нових способів надання допомоги Британії. П'ятнадцять місяців війни фактично знесли Об'єднане Королівство, яке було найбільшою торговельною країною та найбільшою світовою імперією усіх часів, поставивши його на межу банкрутства. Саме ця обставина стала головним фактором, який у наступні п'ять

років визначав особливості американо-британських економічних відносин.

29 грудня 1940 р. президент у своїй «розмові біля каміна», що транслювалася по радіо на весь світ, закликав Сполучені Штати Америки стати «арсеналом демократії». З часів доктрини Монро, говорив Ф. Рузвельт, США та Англія стояли на варті Атлантичного океану. Між ними не було ні договору, ні «неписаної угоди», однак історія довела, що ці сусіди можуть урегулювати будь-яку суперечку мирним шляхом, а отже, почуватися у безпеці. Висловлювалось занепокоєння безпекою США, коли Німеччина завоює Британію і стане їхнім сусідом. Президент доводив, що майбутнє Америки безпосередньо залежить від результату війни в Європі і закликав свій народ зробити все можливе для підтримки Англії [13, с.313].

Рузвельт ще сподівався, що повномасштабна допомога Британії не дасть війні розширитися до західної півкулі і водночас розумів, що відкрита підтримка воюючої сторони неухильно веде США до конфлікту з Німеччиною. Політика президента була максимально виваженою для Америки у тогочасній ситуації. Сполучені Штати повинні були стати головним фундаментом для підтримки та відновлення ліберальних режимів у світі. Англія, що потребувала зовнішньої допомоги для протистояння ворогові, не могла взяти на себе таку місію. Британська залежність від американської допомоги, необхідність посилення ролі США у перемозі над державами «осі», сприяли формуванню англо-американського союзу та перетворення Америки на домінуючу силу не тільки в трансатлантичному союзі, але й серед усього західного альянсу в цілому.

Подальший відхід Вашингтона від політики нейтралітету продемонстрував закон про ленд-ліз («cash&carry»). На початку 1941 р. стало очевидно, що Англія не може більше існувати без поставок зі США. За законом «cash&carry» Лондон був неспроможний сплачувати військові замовлення, оскільки використав майже всі фінансові резерви держави. У результаті обговорення цієї проблеми серед правлячих кіл Вашингтона Ф. Рузвельт почав наголошувати, що Сполучені Штати повинні знайти спосіб надати британцям потрібні їм матеріали й озброєння в оренду чи навіть у позику. Звідси й виникла та широка концепція, яку У. Черчилль пізніше охарактеризував як «нову велику хартію... найбезкорисливіший і великодушний фінансовий захід в історії, коли-небудь здійснений будь-якою країною»

[9, с.569]. Проект закону про ленд-ліз передбачав умови поставок союзникам у боротьбі проти Німеччини озброєнь та інших матеріалів у позику і в оренду без безпосередньої оплати, і був представлений на розгляд конгресу США 10 січня 1941 р.

Для оцінки воєнного положення країни, визначення розміру її потреб і необхідної матеріальної допомоги, з метою налагодження прямого контакту з У. Черчіллем і членами військового комітету Англії, до Лондона зі спеціальною місією відбув особистий радник Ф. Рузвельта Гаррі Гопкінс. Він, будучи прихильником англо-американського союзу, на переговорах із представниками британських правлячих кіл, а також на зустрічі з королем і королевою у Букінгемському палаці 30 січня, наголошував на твердій рішучості президента США розгромити Німеччину. Американський політик підкреслював своє глибоке переконання, що Америка і Британія мають спільні інтереси на європейському континенті, і стверджував, що Англія може покладатися на допомогу Сполучених Штатів.

На обіді, який давав міністр авіаційної промисловості Великої Британії лорд Бівербрук на його честь, Гопкінс запевнив присутніх, що президент США та його оточення переконані, що міжнародні зобов'язання Америки стосовно всього демократичного світу можуть бути успішно виконані лише у співробітництві з Британією. На основі цього виступу склалося враження, що хоча США ще не беруть участі у війні, вони йдуть поряд з Англією і завжди готові підставити їй своє надійне плече [7, с.419].

Місія Г. Гопкінса успішно завершилася 8 лютого. Вона показала, що перемога чи поразка Британії у війні безпосередньо залежатиме від дій Вашингтона. Того ж дня після напружених і виснажливих дебатів палата представників конгресу США прийняла закон про ленд-ліз 260 голосами проти 165. 8 березня сенат затвердив цей закон 60 голосами проти 31, а президент підписав його 11 березня [13, с.339].

Прийняття закону про ленд-ліз означало ратифікацію конгресом політики Ф. Рузвельта. Голосуючи за прийняття закону про ленд-ліз, конгрес голосував зовсім не за війну. Адміністрація президента відстоювала політику підтримки Англії як засіб уникнення участі у війні. Попри це, кожен, хто голосував за ленд-ліз, знав, що схвалює союз США і Британії проти Німеччини. На відміну від Вашингтона, у Лондоні закон про ленд-ліз розглядався, як видно зі слів

англійського міністра інформації Дафа Купера, як прямий доказ того, що Сполучені Штати невдовзі будуть воювати [11, с.153].

Закон про ленд-ліз був безпрецедентним актом в історії міжнародних відносин і неоціненною допомогою для Великої Британії. 15 березня 1941 р. у Білому домі на щорічному прийомі для представників преси Ф. Рузвельт заявив, що британський народ отримає від Сполучених Штатів усе, чого потребує: кораблі, літаки, танки, гармати, необхідне озброєння і продовольство. «Наша країна стане тим, чим вона повинна бути, як проголосив наш народ, — арсеналом демократії» [10, с.72].

Поставки по ленд-лізу склали основну частину всіх військових видатків США. На кінець 1941 р. борг Лондона за такими поставками становив 762 млн. доларів [10, с.84]. Безвихідне становище Англії робило її залежною від Сполучених Штатів Америки. Це добре розуміли правлячі кола як Лондона, так і Вашингтона. Крім тенденції зближення обох країн, вимальовувалися і протилежні — починалися суперечки між державами внаслідок зміни співвідношення сил на міжнародній арені не на користь Англії, особливо в економічній галузі. США, надаючи допомогу Британії по ленд-лізу, переслідували, насамперед, власні цілі у посиленні міжнародних позицій своєї країни. В такому положенні Лондон змушений був іти на поступки. Період з 10 травня 1940 р. по 22 червня 1941 р., як засвідчує офіційна англійська історіографія, для зовнішньої політики Британії був періодом «дипломатії виживання», тобто зусиль, що визначалися девізом «вижити за будь-яку ціну» [5, с.130].

Фінансово-економічні труднощі Британії стали поштовхом до зміни балансу сил в системі англо-американських відносин. Прийняття закону про ленд-ліз та створення спільних економічних структур, сприяли вирішенню значної кількості економічних труднощів англійської економіки. Всі ці заходи дозволили британському суспільству зосередити максимум своїх зусиль на обороні країни. Для потреб військово-промислового комплексу британці отримали від американців допомоги на більш ніж 21 млрд. дол., не сплачуючи за це жодного цента готівки. Зовнішня допомога дозволила Лондону активно протистояти зовнішній агресії, швидко перевести економіку на військові рейки [10, с.82].

Мілітаризація англійської економіки спричинила до різкого зниження виробництва цивільної продукції та

послаблення експортної присутності країни на зовнішніх ринках. Все це також зробило Об'єднане Королівство значно залежним від США. Всі ці три аспекти разом взяті: зведення до критичного мінімуму експорту товарів, різке зменшення цивільної продукції та залежність від поставок з Америки — поставило Британію в ситуацію, коли їй стало надзвичайно складно захищатися від економічних вимог американського уряду, особливо щодо безготівкового розрахунку за надані товари та послуги.

Отримання американським урядом можливості контролю за англійським експортом, відновлення англійських золотовалютних резервів, різке послаблення людського потенціалу для післявоєнного відновлення економіки країни стали новими викликами у двосторонніх відносинах, спричинених системою двосторонніх економічних взаємозв'язків, центральною інтегральною частиною яких став закон про ленд-ліз, призвело до значного посилення домінуючого статусу США у двосторонньому переговорному процесі. На переговорах стратегію американського уряду впливав не тільки внутрішньополітичний розклад сил в конгресі США але й тиск великих фінансово-промислових компаній на адміністрацію Рузвельта. Промислові кола Америки намагалися обмежити вплив Британії на світову торгівлю, скориставшись скрутним становищем останньої. Проте, незважаючи на послаблення позицій Британії на світовій арені, вона все ще залишалась впливовою світовою потугою, контролюючи значну частину світової економіки через формальні та неформальні політичні зв'язки, через функціонування стерлінгової валютної зони та системи імперських преференцій.

Саме система імперських преференцій стала одним з каменів спотикання у англо-американських відносинах того часу. Американський уряд вважав довоєнні інструменти регулювання фінансових та торгових ринків застарілими та такими, що в перспективі перешкоджатимуть веденню вільної світової торгівлі. Американці вважали свої тарифи, як протекціоністські заходи, більш прийнятними для майбутньої вільної торгівлі, ніж англійські імперські преференції, які оцінювалися як дискримінаційні [10, с.85]. Проте такі економічні дискусії не впливали на загальний рівень військово-технічної та розвідувальної співпраці обох країн.

Саме військова співпраця цих союзників визначала їхнє місце та роль у загальноєвропейській стратегії пере-

моги над нацизмом, яка чітко вималювалась до кінця літа 1940 р. Європа стала основним центром зосередження геополітичних зусиль американців, а британцям у цих планах відводилась провідна роль. Поразка Німеччини була головною метою Америки навіть після нападу японців на Перл Харбор. У серпні того ж року американські генерали Емонс і Стронг, адмірал Хомлі провели перемовини зі своїми британськими колегами щодо визначення спільної європейської стратегії протидії країнам «осі». Успішне завершення візиту дало підстави для формалізації цієї стратегії.

27 березня 1941 р. у Вашингтоні завершилися таємні англо-американські переговори представників військових штабів, під час яких було затверджено «план АВС-1» (American-British Conversations), що визначав загальні принципи спільної стратегії США та Англії у війні. Основні зусилля Америки і Британії на європейському континенті спрямовувалися проти Німеччини, а в Тихому океані й на Далекому Сході передбачалося ведення оборонної політики. Після переговорів до Лондона відбула американська місія з метою вивчити питання про використання британських портів і баз військово-морськими силами США [5, с.82]. Така стратегічна угода стала безпрецедентним документом в міжнародних відносинах, підписаним між нейтральною та воюючою країнами, що стала повною протилежністю позиціям країн у двосторонніх відносинах у 1914-17 рр.

У свою чергу, в Лондоні 27 березня У. Черчілль та американський посол Дж. Вайнант підписали угоду про надання Сполученим Штатам Америки в оренду на 99 років військово-морських і військово-повітряних баз у британських володіннях в Атлантичному океані згідно з угодою про обмін баз від 2 вересня 1940 р. Угода чітко визначала межі юрисдикції США на британських територіях, співвідношення прав і обов'язків американських і місцевих органів влади, процедуру експлуатації військових баз, а також передбачала можливість будівництва американських баз на орендованих територіях [12, с.252].

Правлячі кола Вашингтона розуміли, що безпека США залежить головним чином від їхньої обороноздатності на морі. У квітні 1941 р. Ф. Рузвельт оголосив Північну Атлантику нейтральною зоною і віддав наказ військово-морському флоту Сполучених Штатів патрулювати відповідну зону Атлантики. Водночас США розпочали будівництво військових баз у Північній Ірландії, а також на британських територіях у Тихому океані. Цього ж мі-

сяця Ф. Рузвельт уклав угоду з офіційним представником Данії, яка дозволяла американським збройним силам зайняти військові бази у Гренландії, а в липні військово-морські сили США висадилися на базах в Ісландії [2, с.350]. Спочатку американські кораблі лише повідомляли англійські про розташування німецьких підводних човнів, але восени 1941 р. вони вже атакували ворожі підводні човни. США вели неоголошену війну, а справжній війні запобігла лише рішучість Гітлера не допустити, щоб дії американців її спровокували.

Успіхи Німеччини та її сателітів, що становили смертельну небезпеку для Лондона і серйозну загрозу для Вашингтона, спонукали до поглиблення англо-американської співпраці. Після розв'язання Гітлером війни проти СРСР стратегія США і Британії дещо змінилася. Основні сили німецьких армій тепер спрямовувалися на схід, що полегшувало становище англійців. Радянсько-німецька війна стала своєрідним перепочином для Лондона і Вашингтона, тому було вирішено надати допомогу СРСР для протистояння німецькій агресії. 12 липня у Москві представники британського та радянського урядів підписали угоду про спільні дії у війні проти Німеччини, а на початку серпня заступник державного секретаря США С. Уеллес повідомив радянському послу у Вашингтоні К. Уманському, що США нададуть усю можливу економічну допомогу СРСР, оскільки це «відповідає інтересам державної оборони Сполучених Штатів» [8, с.433]. Таким чином було здійснено перші кроки до формування антигітлерівської коаліції.

На початку серпня 1941 р. на борту американського військового корабля «Огаста» в гавані Арджентія (о. Ньюфаундленд) відбулася перша за війну зустріч Ф. Рузвельта й У. Черчілля, що відверто демонструвала англо-американську солідарність. Ця зустріч стала початком унікальних особистих стосунків між двома великими людьми, які відіграли вирішальну роль як у створенні англо-американського союзу, так і для майбутнього обох держав.

Основна мета зустрічі в Арджентії полягала в тому, щоб обговорити події у світі, спричинені широкомасштабною війною та нацистською агресією. Незважаючи на те, що президент США наперед висловив своє небажання зачіпати тему вступу США у війну, прем'єр уже в перший день переговорів наголосив, що «віддасть перевагу насамперед оголошенню Вашингтоном війни, ніж подвоєнню американських поставок». Рузвельт відповідав, що він краще вес-

тиме війну, але не буде її оголошувати. Президент мав намір спровокувати агресивні дії Німеччини проти Америки, тоді вступ США у війну був би виправданим [6, с.175].

Під час перемовин обговорювалися цілі обох держав у війні, плани стосовно повоєнного світу. Черчілль наполягав на якнайшвидшому залученні Сполучених Штатів до бойових дій, оскільки це було справою першочергової ваги для Британії на той час. Своєю чергою, Рузвельт будував плани на перспективу. Він був переконаний, що майбутній світовий порядок має ґрунтуватися на рівноправ'ї всіх народів, і висловлювався за зняття торговельних бар'єрів і відміну британських імперських торговельних угод. На що Черчілль реагував у своєму стилі: жорстко та аргументовано [10, с.91]. Прем'єр-міністр розумів, що мир можна здобути лише за умов, поставлених Сполученими Штатами, а британська колоніальна політика добігає свого кінця.

У результаті переговорів було підписано «Атлантичну хартію», що містила загальні принципи національної політики Вашингтона і Лондона, які мали стати фундаментом майбутнього світового порядку: роззброєння всіх країн-агресорів, відмова миролюбних народів від накопичення озброєнь, крім США і Великої Британії, які стоятимуть на варті мирного співіснування держав, відміна системи торговельних преференцій, проголошення свободи мореплавства, а також суверенного права народів на обрання власного уряду. Факт приєднання нейтральної сторони до воюючої держави у такій декларації був безпрецедентним. Фраза «після остаточного розгрому, нацистської тиранії» у шостому пункті хартії, а також готовність США забезпечувати мир і безпеку у світі разом з Британією після війни, висловлена у восьмому пункті, були прямим викликом Німеччині з боку Вашингтона [10, с.92]. І хоча Атлантична хартія не розглядалася як договір між Сполученими Штатами Америки і Великою Британією — на цьому наполягав Рузвельт, оскільки тоді її довелося б подати сенатові для ратифікації, — вона стала історичним документом світового значення і засвідчила зміцнення англо-американського союзу.

Отже, зміна геополітичної конфігурації сил у Старому Світі, що загрожувала національним інтересам та безпеці США, змусила американське суспільство не тільки здолати психологічний бар'єр ізоляціонізму, але й безпосередньо втрутитись в європейські справи, пропонуючи нові підва-

лини безпекової архітектури в Європі, основою якої стало англо-американське стратегічне партнерство.

Список використаних джерел:

1. Всемирная история : в 10 т. / под ред. В. В. Курасова. — М. : Мысль, 1965. — Т. 10. — 727 с.
2. Киссиджер Г. Дипломатия / Г. Киссиджер. — М. : Ладомир, 1997. — 850 с.
3. Пик С. М. США — Велика Британія: «особливі відносини» / С. М. Пик. — К. : Знання, 2006. — 283 с.
4. Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1939-1941 гг. / Л. В. Поздеева. — М. : Наука, 1964. — 454 с.
5. Трухановский В. Г. Внешняя политика Англия в период Второй мировой войны 1939-1945 гг. / В. Г. Трухановский. — М. : Наука, 1965. — 638 с.
6. Уткин А. И. Дипломатия Франклина Рузвельта / А. И. Уткин. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. — 544 с.
7. Шервуд Р. Рузвельт и Гопкинс. Глазами очевидца : в 2 т. : пер. с англ. / Р. Шервуд ; под ред. В. М. Павлова. — М. : Из-во иностр. л-ры, 1958. — Т. 1. — 680 с.
8. Якобсен Г.-А. Вторая мировая война: два взгляда / Г.-А. Якобсен, А. Тейлор. — М. : Мысль, 1995. — 557 с.
9. Churchill W. S. The Second World War : 6 Vols / W. S. Churchill. — Boston : Houghton Mifflin, 1948-1953. — Vol. 2: Their Finest Hour. — 751 p.
10. Dobson A. Anglo-American Relations in the Twentieth Century / A. Dobson. — L. : New Fetter Lane, 1995. — 200 p.
11. Nicolson H. The War Years 1939-1945. Diaries and Letters / H. Nicolson. — N.Y. : Athenaeum, 1967. — 511 p.
12. Patterson J. T. America in the Twentieth Century. A History / J. T. Patterson — N.Y. : Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, 1983. — 516 p.
13. Roosevelt's Foreign Policy 1933-1941. Franklin D. Roosevelt's Unedited Speeches and Messages. — N.Y. : Wilfred Funk, Inc., 1942. — 634 p.

This article is devoted turns of the Anglo-American strategic partnership. The beginning of the Second World War has become a major geopolitical challenge for the United States of America.

Key words: European nations, democracy, strategic partnership, sovereignty, freedom.

Отримано: 5.02.2013